

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФАКТОР ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВПЗ

*Савченко Людмила Леонідівна,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Основні цілі й завдання національної системи освіти, визначені в ряді державних документів, можуть бути досягнутими за умови, що забезпечення справи організації сприятливого освітньо-культурного середовища розвитку дітей і молоді, їхніх творчих здібностей та особистісного потенціалу буде здійснюватися педагогами, здатними на високому рівні організувати освітній процес, вести наукові дослідження, опанувати новими технологіями та інформаційними системами, узагальнювати передовий педагогічний і методичний досвід, критично оцінювати результати власної роботи, творчо працювати над власним самовдосконаленням.

Освітній процес вищого навчального закладу відбувається безпосередньо в соціокультурному середовищі, яке є могутнім фактором, що впливає на виховну діяльність, тому здавна є об'єктом наукового дослідження. Однак в останні десятиліття інтерес до вивчення проблем середовища значно зріс.

Вплив середовища на формування особистості, актуалізацію творчого потенціалу особистості вихованця безпосередньо створенням педагогічного середовища розглядали Ш. Амонашвілі, А. Анохін, А. Гельмонт, В. Семенов. Вплив культурного середовища на особистість молодшої людини досліджували А. Трошева, Н. Романченко, освітнього – А. Воронін, С. Дерябо, В. Левін. Роль навколишнього середовища у становленні особистості людини з'ясували В. Афанасьєв, Г. Тараскіна та ін.

На теперішній час у монографіях, дисертаціях та інших наукових працях висвітлено теоретичні концепції, класифікації, дефініції «середовище» (С. Сергєєв, В. Ясвін, К. Ясперс тощо). Набув поширення термін «освітнє середовище» (Є. Бондарєвська, В. Веснін, Л. Кепачєвська, І. Левицька, А. Лукіна, І. Улановська, І. Щєндрик та ін.), робляться спроби класифікувати освітні середовища. Категорію «освітньо-виховне середовище» вивчали Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, В. Петрівський, Н. Сєливанова, І. Якиманська та інші, «творче освітнє середовище» (К. Приходченко, В. Ясвін). У сучасних умовах інформатизації суспільства науково обґрунтованим та широко вживаним є термін «інформаційно-освітнє середовище навчального закладу» (А. Білощицький, С. Лєшук).

Аналіз наукових досліджень із педагогіки, психології, філософії, соціології, культурології, екології вказує на те, що середовище визначається одним із провідних чинників розвитку особистості, який впливає на педагогічний процес, тому є об'єктом наукового дослідження.

Вивчаючи поняття «середовище» та його вплив на розвиток та формування особистості, ми проаналізували низку вже існуючих досліджень та публікацій, що велися з цього питання. Одне з цікавих тверджень нам надає І.С. Кон. Дорога через «впливи середовища в цілому, які залучають індивіда до участі в суспільному житті, вчать його розумінню культури, поведінці в колективах, твердженню себе і виконанню різних соціальних ролей» (І.С. Кон) є одним з напрямів непрямих виховних впливів. При такому підході становлення ціннісних орієнтацій відбувається як би стихійно, в індивідуальному русі кожного дитяти в спеціально педагогічно організованому середовищі.

Основні функціональні ознаки освітнього середовища – його гуманітарний, розвивальний характер. Але щоб ці ознаки змогли виявитися, соціально-освітнє середовище мусить бути спроектоване, організоване й технологічно побудоване [1, с.38]

Важливою в контексті нашого дослідження є думка багатьох науковців і зокрема І. Щєндрика, що середовище (освітнє, виховне і т.д.) складається не само по собі і не на основі рекомендацій або побажань, для його виникнення необхідна спеціально організована діяльність, зокрема педагогічна, ефективність якої є лише за умови її проектування [6, с. 263]. А тому, виникає потреба цілеспрямованого, усвідомленого підходу до дослідження стратегії професійної підготовки майбутніх педагогів на основі розробки інноваційного проекту її освітнього середовища у вищій школі. Педагогічне проектування дасть змогу забезпечити перехід наявного стану професійної підготовки майбутнього вихователя та вчителя на якісно новий рівень, оптимізувати його зміст, організацію і керування ним.

Визначаючи стратегію розвитку виховання в нових умовах, правомірно порушити питання про формування освітньо-виховного середовища при моделюванні виховного простору особистості, родини, педагогічних колективів освітніх установ як одного з напрямів непрямих виховних впливів, тобто через «вплив середовища в цілому, що залучає індивіда до участі в суспільному житті, навчає його розумінню культури, поведінки в колективах, самоствердженню себе і виконанню різних соціальних ролей» [2, с. 263].

Взаємодія освіти і середовища взаємозумовлена і виявляється в таких аспектах: особистісне зростання (самовизначення, саморозвитку, самореалізації) за допомогою розвитку структур культурної діяльності, зміни особистісного, культурного, творчого і професійного досвіду, динаміки культури); підвищення рівня культури (тобто якості й ступеня вияву ціннісного змісту) окремих освітньо-професійних процесів, систем, співтовариств і вищих навчальних закладів; розвиток і зростання рівня культури освіти як сфери в цілому, зміни

соціокультурного контексту освіти (її наочних, інформаційних і суб'єктних середовищ, моделей, форм і механізмів організації) у процесі навчання у вищій школі.

Варто також зауважити, що керівництво діяльністю та спілкуванням студентів відбувається в конкретному освітньо-виховному середовищі, яка або сприяє ефективній реалізації виховної функції, служить каталізатором, що активізує процес виховання, або гальмує його. Отже роль освітньо-виховного середовища вагома, її значення важко переоцінити.

Найбільш характерними ознаками такого середовища є: культивування родини як головної умови й чинника виховання; моральний характер взаємин між людьми, змістом якого стають такі цінності, як любов, милосердя, терпимість, повага, гідність, оптимізм; культуротворчий характер життя людей, що ґрунтується на збереженні й продовженні культурно-історичних традицій, екологічному добробуті; ставлення до освітньої установи як частини середовища, що гармонійно співпрацює із середовищем.

Своє втілення така стратегія знаходить в експериментальній структуризації соціально-педагогічного середовища з високими характеристиками життєдіяльності, головними суб'єктами якої є особистість і первинний колектив. Створюється особливий мікросоціум, що відрізняється за рядом істотних показників від звичайного середовища.

Такими показниками, на нашу думку, є: високий рівень суспільного визнання соціальної значущості педагогічної й освітньої діяльності; змістовна спільна діяльність студентів, орієнтована на високі соціальні цінності; значна автономія особистості і студентських колективів, стимулювання їхньої ініціативи; взаємозалежний характер спільної діяльності, що здійснюється в єдиному фізичному і психологічному просторі; стимулювання кооперативних форм міжгрупової взаємодії; паритетність взаємин викладачів і студентів.

В основу освітнього процесу повинна бути покладена така діяльність, яка ґрунтується на засвоєнні наукової картини світу і педагогічної дійсності, на культурному аналізі і синтезі, на усвідомленні освітніх цінностей і цілей. Це стане основою для формування і розвитку творчого мислення, яке пов'язане з інтуїтивним, цілісним пізнанням світу. Таке можливе за умови моделювання і формування нових ідеалів, цілей, цінностей існування і розвитку людини в культурних формах педагогізації освітнього соціокультурного середовища вищого педагогічного закладу освіти, розробки нових стандартів педагогічної освіти.

Освітня установа, якою є вищий навчальний заклад, має розвиватися як центр культури, гуманітарної допомоги, захисту й підтримки кожної особистості. Це потребує створення спеціальних заходів для створення освітньо-виховного середовища, у якому відбувається вільний вибір особистістю способів творчої самореалізації та її культурний саморозвиток, і здійснення соціально-педагогічного захисту, допомоги і підтримки кожного студента у його адаптації до соціуму і життєвому самовизначенні [2, с. 44].

Значний інтерес у контексті обраного нами аспекту вивчення мають праці С. Бондаревської, яка охарактеризувала взаємозв'язок підходів культурологічного та середовищного, зокрема вона зазначає, що «суть ... полягає у ціннісному відношенні до природного і соціального середовища і включення навчання в цілісне середовище в якості його системотворчого культуротворчого фактора» [1, с. 163]. Мова йде не лише про те, що кожна окрема особистість творить культуру, а про те, що повинно бути створене могутнє освітнє середовище, що творить культуру та перетворює соціум. На її думку культурно-виховне середовище, це, насамперед, гуманітарне середовище. Воно спрямоване на перетворення вищого навчального закладу в центр духовно-інтелектуального розвитку особистості, центр культури і виховання. Визначають три рівні культурно-виховного середовища вищого педагогічного навчального закладу: загальне, соціокультурне, гуманітарне. Загальне охоплює всі напрямки діяльності педагогічної системи вищого навчального закладу; соціокультурне сприяє формуванню духовного світу особистості студента; гуманітарне, що зумовлене одержанням світоглядного гуманітарного знання, формує духовно-культурні цінності особистості студента.

Гуманітарне середовище сприяє тому, щоб майбутні фахівці отримували системні гуманітарні знання; формує різні погляди та позиції щодо розвитку суспільно-політичних й економічних процесів; допомагає розвитку і саморозвиткові особистості студента, створенню умов для його постійного загальнокультурного та професійного зростання.

Функціонування гуманітарного середовища забезпечується цілеспрямованою діяльністю всіх зацікавлених структур вищого педагогічного навчального закладу.

Створення гуманітарного середовища, як необхідної умови успішного функціонування ВПНЗ, вимагає комплексного вирішення взаємозалежних проблем у галузі: здійснення навчального процесу з урахуванням психологічних і фізіологічних особливостей студентів; організації побуту, дозвілля й відпочинку; художньої творчості; створення комфортного соціально-психологічного клімату, атмосфери довіри та творчості, реалізації ідей співробітництва, демократії та гуманізму.

Складовими елементами цієї діяльності є: викладання широкого спектру обов'язкових й вибіркових курсів з гуманітарних наук, уміщення природничо-наукових і технічних знань до єдиного універсального циклу наук про людину, суспільство та природу; підвищення ролі освіти, духовно-моральних цінностей, загальної культури у формуванні особистості фахівця; розширення гуманітарної та природного-наукової складової вищої освіти як підґрунтя цілісного й системного сприйняття світу; зростання ролі загальної спеціальної інформованості студента, вирішення проблем визначення принципів добору і систематизації знань, пошуку нових форм їхнього синтезу з урахуванням особливих потреб цієї групи студентів; активний вплив різних видів духовної культури, науки, мистецтва, природних і гуманітарних наук, повернення до цінностей різних релігій і

конфесій; історичні зміни у взаєминах між викладачами і студентами: активний перехід від авторитарних методів спілкування до вільного партнерства, співробітництва в освітньому процесі, спільного творчого пошуку.

Вивчаючи поняття «середовище» та «середовищний підхід» нами було проаналізовано низку останніх публікацій сучасних вчених та педагогів. Як зазначає О. Севаст'янова, середовищний підхід у вихованні базується на комплексі науково-філософських уявлень про те, чим є особистість, середовище, як вони пов'язані між собою, яким може і повинно бути опосередковане управління процесом розвитку і формування особистості дитини [5, с.43].

Середовищний підхід тлумачить середовище як засіб виховання і як технологію опосередкованого управління (через середовище) процесом формування і розвитку дитини, а не просто як умову чи фактор. Він є особливим способом пізнання і розвитку особистості дитини, системою взаємодії з середовищем, яка перетворює його на засіб діагностики, проектування і продукування виховного результату. Середовищний підхід забезпечує створення простору, у якому, завдяки цілеспрямованій превентивно-виховній діяльності уможливується розвиток соціальності індивіда задля його ефективного соціального становлення і перетворення на суб'єкт соціального розвитку самого себе і соціуму. Середовищний підхід у вихованні включає різні варіанти взаємодії з середовищем (сім'єю, установами культури). Суть цього підходу в тому, щоб виховувати дітей (та і педагогів) через те середовище, яке оточує їх як спільність, через організацію сприйняття цього середовища, що удосконалюється самими дітьми за допомогою педагогів, батьків, друзів.

Аналізуючи працю В. Мелешко, нам стає відомо, що науковець наголошує на необхідності та важливості впровадження середовищного підходу у діяльність педагогічних колективів, тому як він спонукає до пошуку інноваційних технологій, залучення різноманітних засобів для розширення можливостей освітнього середовища, реалізації індивідуальних освітніх траєкторій, активізує участь дітей та педагогів у проєктній діяльності, у роботі цільових центрів, шкільних об'єднань, предметних гуртках [3, с. 24-27].

К. Приходченко у своєму дослідженні, вважає, що технологія створення творчого освітньо-виховного середовища є інноваційною, яка веде до оновлення в розвитку, сприяє формуванню нового типу особистості. У своїй роботі науковець розглядає саме творче освітньо-виховне середовище як інноваційно-комунікативну технологічну систему освіти України, орієнтовану на те, щоб кожен, хто навчається, мав сприятливі комфортні умови для розвитку та саморозвитку. К. Приходченко охарактеризовує поняття «освітнє середовище», як єдність дій школи, сім'ї, позашкільних та державних закладів, а також громадянських елементів інформаційно-культурного середовища. На думку науковця технологія створення освітньо-виховного середовища сприяє домінуванню інтелектуальної творчої праці особистості як основного багатства та надбання суспільства [4, с. 17-31].

Узагальнюючи зазначимо, що популярність досліджень середовища в останні десятиліття, зростання кількості наукових публікацій у нас та за рубежом, що присвячені проблемам використання його освітнього та виховного потенціалу, переконує у важливості впровадження середовищного підходу та актуалізує питання ґрунтового його дослідження у професійній педагогіці.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави для твердження, що соціокультурне середовище є важливим фактором виховної діяльності у вищому навчальному закладі. У ході дослідження нами встановлено, що не будь-яке соціокультурне середовище має розвивальний потенціал, а лише те, в якому створені сприятливі умови для формування особистості. Можливість створення сприятливого соціокультурного середовища у ВНЗ беззаперечна, оскільки завданнями останнього є належна професійна підготовка майбутніх фахівців, а також задоволення інтелектуальних, духовних і культурних потреб молоді людини.

Після проведеного детального теоретичного аналізу поняття середовища та середовищного підходу у вихованні можна зробити висновок, що саме середовищний підхід базується на комплексі науково-філософських уявлень про те, чим є особа, середовище, як вони зв'язані один з одним, яким може і має бути опосередковане управління процесом розвитку і формування особи дитини. Середовищний підхід до виховання, розуміння його як соціокультурного феномену підкреслює значущість і актуальність виховання для суспільства. В рамках цього конструється ідеал особи як соціального типа, моделі громадянина, патріота, а середовище є безпосереднім фактором, що впливає на розвиток та виховання особистості.

Список використаних джерел

1. Бондаревська Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е.В. Бондаревская . – Ростов н/Д. : Изд-во РГПУ, 2000. – 352 с.
2. Мануйлов Ю.С. Средовой поход в воспитании / Ю.С. Мануйлов // Педагогика. – 2000. – №7.
3. Мелешко В. Середовищний підхід: досвід експериментальної роботи у сільській школі / В. Мелешко // Рідна шк. – 2008. – № 1/2. – С. 24-27.
4. Приходченко К. Підхід до організації навчально-виховного процесу з погляду середовища: теоретичний аспект / К. Приходченко // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 3. – С. 17-31.
5. Севаст'янова О.А. Соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу : дис. ...канд. пед. наук : 13.00.05 / Севаст'янова Олена Анатоліївна ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2007. – 192 с.
6. Шендрик И. Г. Образовательное пространство субъекта и его проектирование / И.Г. Шендрик. – М. : АПКиПРО, 2003. – 156 с.